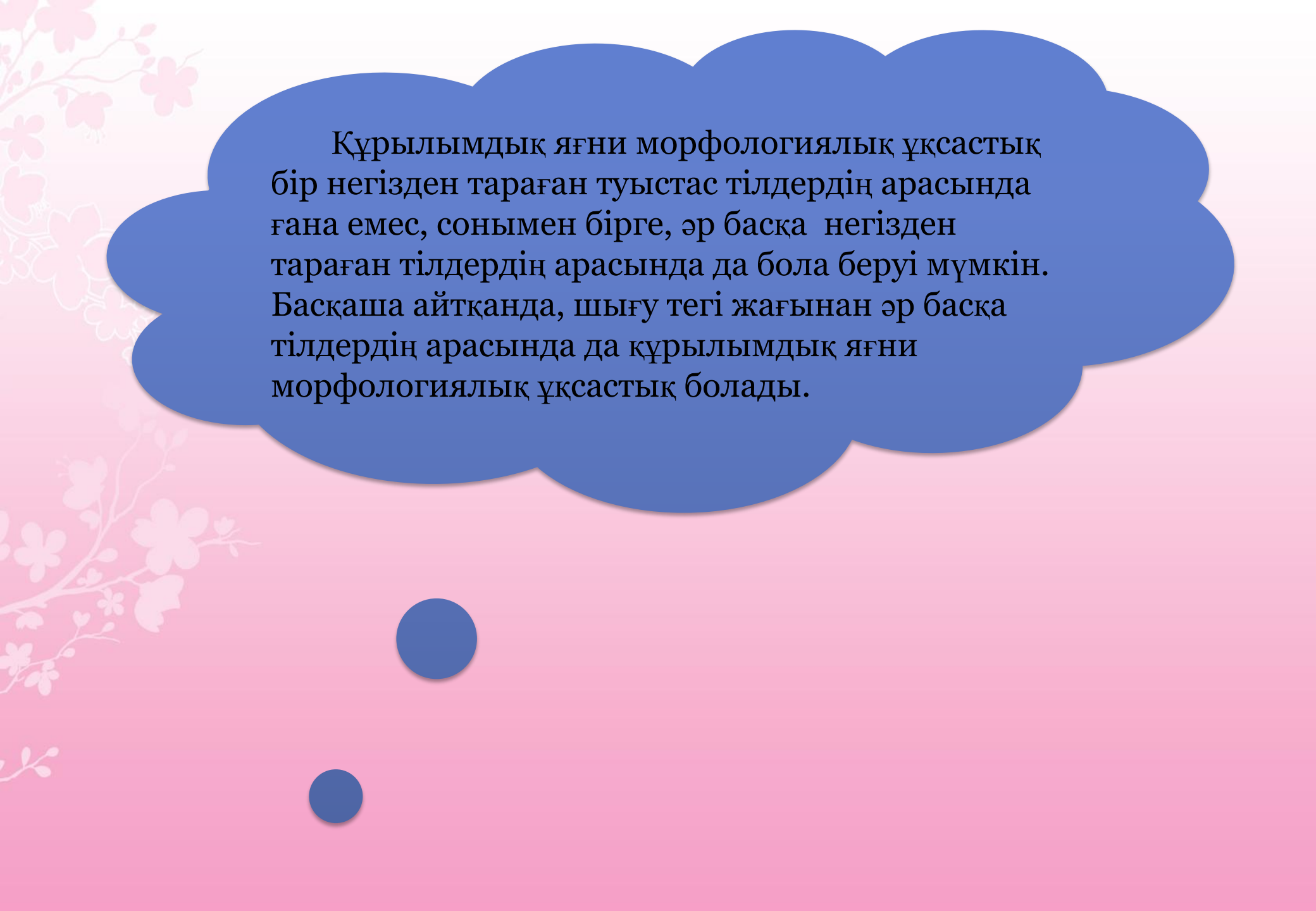

**Тілдердің құрылымдық
(типологиялық)
ерекшеліктері жағынан
топтастырылуы**

Құрылымдық яғни морфологиялық ұқсастық бір негізден тараған туыстас тілдердің арасында ғана емес, сонымен бірге, әр басқа негізден тараған тілдердің арасында да бола беруі мүмкін. Басқаша айтқанда, шығу тегі жағынан әр басқа тілдердің арасында да құрылымдық яғни морфологиялық ұқсастық болады.

Мұны түсіну үшін, ең алдымен әр түрлі тілдердегі грамматикалық мағыналарды білдіру тәсілдеріне, сөз, сөйлем құрамындағы мағыналық бөлшектердің өзара байланысу сипаттарына, яғни синтаксистік қатынастардың берілу әдістеріне көңіл қою керек.

Мысалға "М.Әуезовтың кітабын мен туыстарымнан алдым" деген сөйлемді оның "Книги М.Ауезова я взял у родственников" деген орысшасымен салыстырып көрелік. Мұндағы *ту+ыс+тар+ым+нан* деген мен *у род+ствен+ник+ов* дегендерге көңіл қойсақ, олардың құрылымдық ерекшеліктері мен байланысу тәсілдері, грамматикалық мағыналарды білдіру әдістері әр түрлі екенін байқауға болады. Анығырақ айтсақ, орыс тілінде грамматикалық мағыналар (жекеше-көпше) ішкі флексия арқылы да, сыртқы флексия арқылы да (Мыс: И. что? окну-укна, Р. чего? окнб-укон; Д. чему? окну-укнам; В. что? окну-окнб; Т. чем? окном-окнами; П. о чем? Об окне – об окнах) беріледі.

Құрылымдық ерекшеліктеріне қарай дүние жүзі тілдері мынандай төрт типке бөлінеді:

**1) Жалғамалы
(агглютинативті)
тип.**

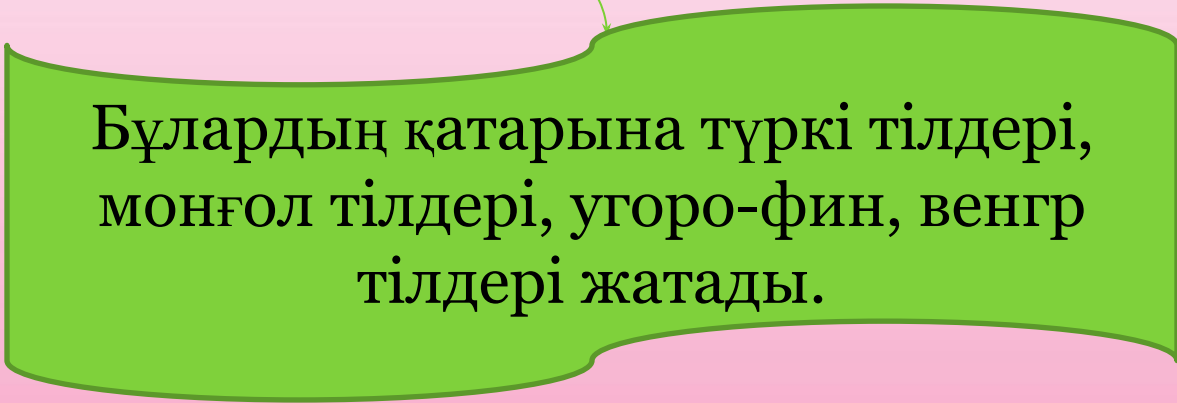
**2) Даралаушы
(аморфты) тип.**

**3) Қопарылмалы
(флективті) тип.**

**4)
Полисинтетикал
ық немесе
инкорпоративті
тип.**

1) Жалғамалы
(агглютинативті) тип.

Бұлардың қатарына түркі тілдері,
монғол тілдері, угоро-фин, венгр
тілдері жатады.

Бұл тілдерге тән негізгі қасиеттер:

1) Грамматикалық мағыналар түбірге қосымшалардың (аффикстердің) жалғануы арқылы беріледі;

2) Қосымшалардың әрқайсысы көбінесе бір ғана грамматикалық мағынаны білдіреді;

3) Ол қосымшалар бірінің үстіне бірі жалғана береді;

4) Қанша қосымша қосылғанмен сөз түбірінің дыбыстық құрамы өзгермейді (сол күйінде қалады).

2)

**Даралаушы
(аморфты)**

тип. Яғни
сөздерге
қосымша
(жалғау,
жұрнақ)
жалғанбай,
түбір күйінде
қолданылатын
тілдер.

Бұларды кейде түбір
тілдер деп те атай береді.
Даралаушы типке қытай,
ветнам, бирма, тай, тибет,
малайя-полинезей тілдері
жатады.

Бұл тілдерге тән қасиеттер:

1) Жоғарыда аталғандай қосымшалар қосылмайды (яғни сөздер түрлене бермейді);

2) Сондықтан ол тілдерде омоним сөздер көп (мол) болады;

3) Олар бір-бірінен музыкалық екпін арқылы ажыратылады;

4) Синтаксистік жағынан негізгі тәсіл – қабысу (*қой қора, көк терек, мың қой, ана кісі*) және жанасу (*тез келді*);

5) Синтаксистік қатынастар сөздердің орын тәртібі, интонация және көмекші сөздер арқылы беріледі;

6) Сөз тудырудың ең басты тәсілі – түбірлерді біріктіру.

3) Қопарылмалы (флективті) тип.

Бұған орыс, неміс, араб, грек т.б. тілдер
енеді.

Бұл тілдерге тән қасиеттер:

1) Грамматикалық мағыналар негізінен ішкі флексия арқылы беріледі.

2) Грамматикалық мағыналар сыртқы флексия арқылы да беріледі.

3) Жалғамалы тілдерде қосымшалар көбінесе дара мағыналы болып, бір ғана қызмет атқарса, қопарылмалы тілдерде бір қосымша бірнеше грамматикалық мағынаны білдіріп, әр түрлі қызмет атқарады.

4) Флективті тілдерде аффикстер сөздің түбіріне сіңісіп кетеді де, түбірлер аффикссіз дербес қолданыла алмайды.

5) Флективті тілдерде аффикстер префикс, суффикс, инфикс болып бөлінуіне қарай олар сөз құрамында әр түрлі орынға (басында, ортасында, аяғында) ие болады.

4) Полисинтетикалық немесе инкорпоративті тип.

Бұған палеоазиат (чукот, коряк, ительмен, эскимос, алеут, кет, нивх, юкагир) тілдері мен американдық үндістердің тілдері жатады. Бұл типтің ерекшелігі: жоғарыда аталған үш түрлі типтегі тілдерде сөйлем арқылы белгілі болатын синтаксистік қатынастар бұл тілдерде бір сөз көлемінде беріле алады.

Тілдердің типтерін анықтау, сайып келгенде, оның құрылысын айқындау болып шығады. Осы тұрғыдан алып қарағанда, қазақ тіліне синтетикалық тәсіл (афиксация, сыртқы флексия), қытай тіліне аналитикалық тәсіл (екпін, сөздердің орын тәртібі, көмекші сөздер, интонация) тән екен. Ал орыс тілінде екеуі де (ішкі флексия мен сыртқы флексия, екпін, көмекші сөздер, т.б.) бар. Яғни онда синтетикалық құбылыс та (афиксация), аналитикалық құбылыс та (көмекші сөздер, сөздердің орын тәртібі) кездесе береді.

Грамматикалық құрылысына қарай тілдер
негізінен екіге бөлінеді:

1) синтетикалық тілдер

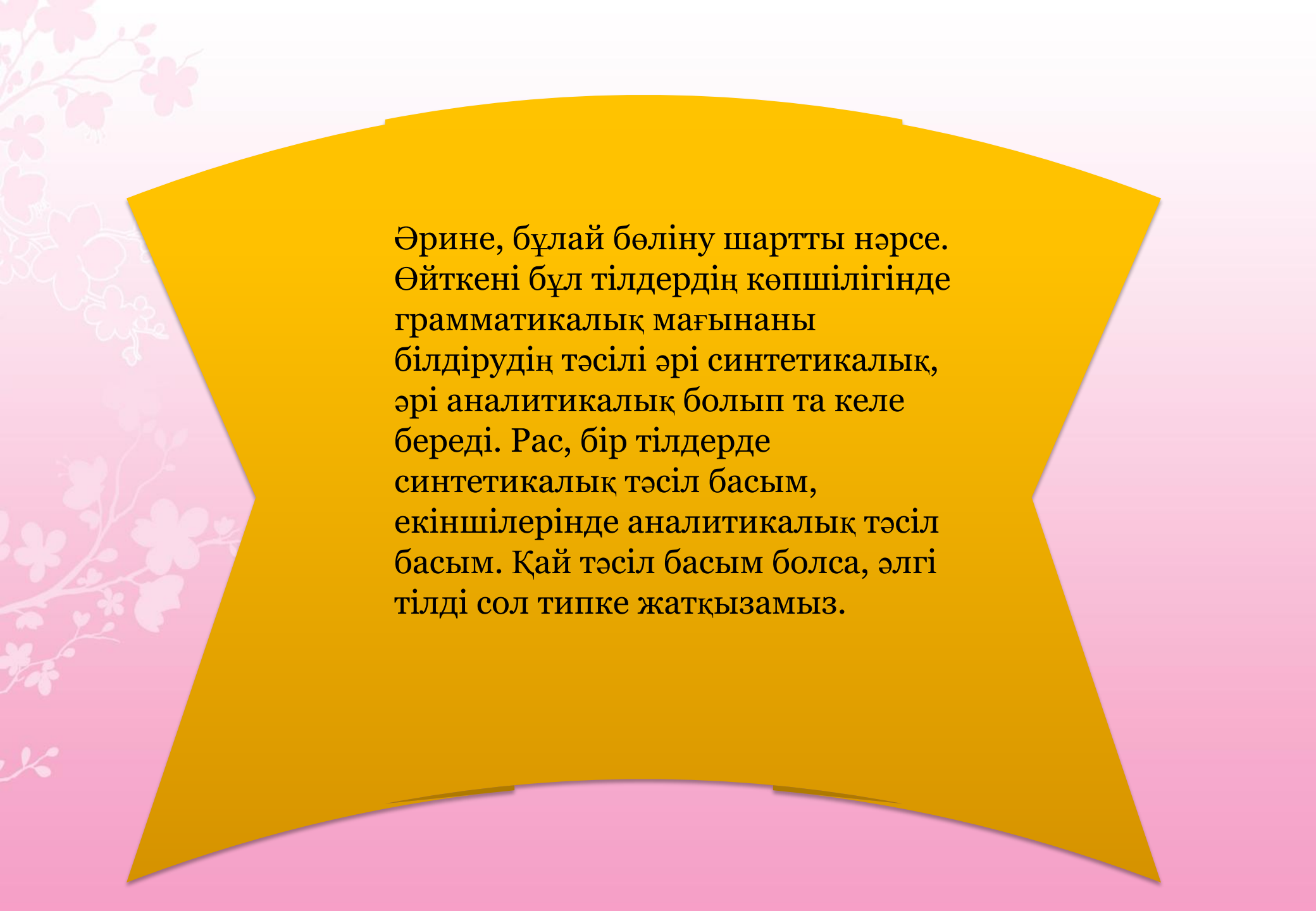
2) аналітикалық тілдер

Синтетикалық тілдерде грамматикалық мағыналар сөздердің түрленуі арқылы беріледі, яғни сөздер ішкі, сыртқы флексияға ұшырап барып, бір-бірімен байланысады.

Мұндай қасиет әсіресе литва, неміс, түркі, славян тілдеріне тән.

Аналитикалық тілдерде грамматикалық мағыналар (синтаксистік қатынастар) сөздердің формалары арқылы емес, олардың орын тәртібі, интонация және көмекші сөздер арқылы беріледі.

Бұл қасиет әсіресе ағылшын, француз, болгар, дат, грек тілдеріне тән.

Әрине, бұлай бөліну шартты нәрсе. Өйткені бұл тілдердің көпшілігінде грамматикалық мағынаны білдірудің тәсілі әрі синтетикалық, әрі аналитикалық болып та келе береді. Рас, бір тілдерде синтетикалық тәсіл басым, екіншілерінде аналитикалық тәсіл басым. Қай тәсіл басым болса, әлгі тілді сол типке жатқызамыз.